

RUTARS.NET

 www.rutars.net

RUTARS.NET

14,90 EUR
ISBN 978-961-93810-0-7



97 89619 381007

O vzponu komunizma na Slovenskem



na Slovenskem

ZBORNIK RAZPRAV



Uredil Lovro Šturm

RUTARS.NET

rutars.net

O vzponu komunizma na Slovenskem
Zbornik razprav

Uredil
Lovro Šturm

Jezikovni pregled
Janez Kajzer

Izdajatelj
Inštitut Karantanija, Ljubljana

Založnik
Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Ljubljana

Tisk
Tiskarna Formatisk d. o. o., Ljubljana

Ljubljana 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)(082)
329.15(497.4)(091)(082)

O vzponu komunizma na Slovenskem : zbornik razprav / uredil
Lovro Šturm ; [uvodna beseda Stane Granda] ; [izdajatelj] Inštitut
Karantanija. - Ljubljana : Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2015

ISBN 978-961-93810-0-7
1. Šturm, Lovro
278283520

O
vzponu
komunizma
na Slovenskem

ZBORNİK RAZPRAV

Uredil
LOVRO ŠTURM

INSTITUT
KARANTANIJA

in

INR

INŠTITUT NOVE REVJE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

VSEBINA

Stane Granda

SPREMNA BESEDA: O VZPONU KOMUNIZMA
NA SLOVENSKEM PREPROSTO PREMALO VEMO
xi

Rudi Kocjančič

OD VUKOVARSKEGA PROGRAMA
DO DOLOMITSKÉ IZJAVE
i

PRILOGA: DOLOMITSKA IZJAVA
(V PREPISU IN FAKSIMILE IZVIRNE LISTINE)
41

Aleksander Bajt

OD KOD PROTIIMPERIALIZEM
IN OSVOBODILNOST OF
50

Janko Prunk

O ZNAČAJU KOMUNISTIČNEGA SISTEMA
72

Boris Mlakar

VLOGA IN POMEN KOMUNISTIČNE PARTIJE
V SLOVENIJI 1941–1945
81

Jerca Vodusek Staric

VLADAVINA KOMUNISTIČNE PARTIJE V SLOVENIJI PO
DRUGI SVETOVNI VOJNI

87

Lovro Šturm

POGLEDI NA VSEBINSKO PRAVILNO PRAVO
Primer: o vsebinski pravilnosti dveh pravnih aktov
SNOO z dne 16. septembra 1941

95

PRILOGA I: SKLEP VRHOVNEGA PLENUMA
OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA, DA SE
KONSTITUIRA V SLOVENSKI NARODNI OSVOBODILNI
ODBOR (OBJAVLJEN 20. SEPTEMBRA 1941)

110

PRILOGA II: ODLOK SLOVENSKEGA NARODNEGA
OSVOBODILNEGA ODBORA (SNOO) GLEDE ZAŠČITE
SLOVENSKEGA NARODA IN NJEGOVEGA GIBANJA
ZA OSVOBODITEV IN ZDRUŽITEV
(Z DNE 16. SEPTEMBRA 1941)

111

PRILOGA III: PRAVILNIK NARODNE ZAŠČITE
(OBJAVLJEN 24. JANUARJA 1942)

114

PRILOGA IV: TOLMAČENJE IZVRŠNEGA ODBORA OF
(OBJAVLJENO 31. JANUARJA 1942)

117

PRILOGA V: PREPOVED IZ ODREDBE GLAVNEGA
POVELJSTVA SLOVENSKEH PARTIZANSKIH ČET
DNE 28. OKTOBRA 1942 O ZBIRANJU PROSTOVOLJCEV
ZA GORENJSKO IN ŠTAJERSKO TER
O NEPOSREDNIH NALOGAH ENOT

118

Tamara Griesser - Pečar

16. SEPTEMBER 1941: ZAČETEK DRŽAVLJANSKE VOJNE

119

Janko Prunk

SOOČANJE S SOCIALISTIČNO PRETEKLOSTJO V
SLOVENIJI

148

Lovro Šturm

PRAVO IN NEPRAVO PO LETU 1941

156

Lovro Šturm

DOKONČEN UDAREC SVOBODNEMU SLOVENSKEMU
PODJETNIŠTVU

179

Lovro Šturm

PRAVA OSVOBODITEV POMENI, DA JE NOVI SISTEM
RESNIČNO SVOBODEN

182

Lovro Šturm

UPORABA ZAKONA, KI JE GROBO KRŠIL NAČELA
CIVILIZIRANIH NARODOV, NI DOPUSTNA

190

Lovro Šturm

O VELJAVNOSTI PRAVNIH PREDPISOV
STARE JUGOSLAVIJE V POVOJNEM OBDOBJU

195

Lovro Šturm

O PREPOVEDI POLITIČNIH STRANK
IN KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE

205

Lovro Šturm

O KRITERIJIH MORALNO-POLITIČNE PRIMERNOSTI

218

Lovro Šturm

KONSTRUKTI KAZENSKIH OBSODILNIH SODB
V OBDOBJU REVOLUCIONARNEGA BREZPRAVJA
PO LETU 1945

221

Lovro Šturm

USTAVNOSODNA PRESOJA O RAZMEJITVI TOTALITARNEGA
SISTEMA IN SVOBODNE DEMOKRATIČNE DRUŽBE,
TEMELJEČE NA ČLOVEKOVEM DOSTOJANSTVU

241

AVTORJI ZBORNIKA

dr. Aleksander Bajt +, akademik, redni član SAZU,
redni univ. profesor za ekonomijo, zaslužni profesor
Univerze v Ljubljani

dr. Stane Granda, redni univ. profesor za kulturno
zgodovino

dr. Tamara Griesser - Pečar, univ. docentka za
sodobno zgodovino, znanstvena sodelavka

dr. Rudi Kocjantič, upokojeni redni univ. profesor za
ustavno pravo, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

dr. Boris Mlakar, profesor zgodovine in sociologije,
znanstveni svetnik

dr. Janko Prunk, redni univ. profesor za občo
zgodovino in zgodovino političnih idej, zaslužni
profesor Univerze v Ljubljani

dr. Lovro Šturm, redni univ. profesor za javno pravo,
zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

dr. Jerca Vodusek Starič, redna univ. profesorica za
novejšo zgodovino

SPREMNA BESEDA

*Stane Granda*O VZPONU
KOMUNIZMA
NA SLOVENSKEM
PREPROSTO PREMALO VEMO

Slovenci imamo že 55 let specializiran zgodovinski inštitut, nekdanj imenovan Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, danes pa Inštitut za novejšo zgodovino, katerega temeljna naloga je bila proučevanje zgodovine slovenskega komunizma oziroma vsega tistega, kar naj bi do njega pripeljalo in mu pomagalo na oblast. Njegovi delavci in sodelavci kot tudi mnogi drugi so o njem objavili vrsto razprav in tudi monografij, zadnja je na primer Perovškova¹, nimamo pa znanstvenokritične sintetične monografije o nastanku in razvoju ter delovanju komunistične stranke v Sloveniji. Monografiji *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije* iz leta 1961 in *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije* iz leta 1986, ki sta takrat izšli v Ljubljani, sta nastali iz drugačnih pogledov in potreb. Sintetične in kritične monografije nimamo zato, ker je tam zaposleni zgodovinarji ne bi zmogli, ampak predvsem zaradi tega, ker jim vodilni slovenski komunisti niso zaupali, da bi bili kaj takega sposobni. Povedano bolj neposredno: bali so se lastne preteklosti. V ospredju del slovenskih piscev o preteklosti komunistične partije so raziskani in analizirani

¹ Jurij Perovšek, *Samoodločba in federacija. Slovenski komunisti in nacionalno prebujanje 1920–1941*, Ljubljana 2012.

Boris Mlakar

VLOGA IN POMEN
KOMUNISTIČNE PARTIJE
V SLOVENIJI 1941–1945

Ko ocenjujemo stališča in ravnanje slovenske komunistične partije med drugo svetovno vojno, je treba upoštevati tudi tesno povezanost njenega vodstva z vodstvom jugoslovanske partije in vodstvom Komunistične internacionale v Moskvi. Hkrati gre poudariti, da je bila partija organizirana centralistično in da sta proces odločanja in hkrati stopnja identifikacije potekala v strukturi partijske piramide od zgoraj navzdol, od najozžjega vodstva v osebi E. Kardelja in B. Kidriča do vznožja, navadnih članov, kandidatov, skojevcev in simpatizerjev. V enakem smislu gre ocenjevati tudi porazdeljenost odgovornosti in krivde za napake in zločine partije na eni strani in zasluge za pozitivne dosežke na drugi.

V skladu s stališčem Kominterne je tudi odnos jugoslovanske in slovenske partije do obstoja Jugoslavije oziroma njenega razbitja zelo nihal. Tik pred vojno je prevladalo stališče, da jo je treba braniti, ker se ocenjuje, da se bliža nemški napad na Sovjetsko zvezo. Partija je namreč vse presojala z načelnega stališča, kaj koristi Sovjetski zvezi oziroma strateškemu cilju – zmagi revolucije. Tako je na 5. partijski konferenci oktobra 1940 Kardelj poudaril, da bodo komunisti ob morebitni invaziji branili Jugoslavijo, če bo njena obramba napredna, kar bodo še pretehtali in hkrati tolkli buržoazijo, ker se ne bojuje dovolj dosledno. »Danes

hočemo, da narodi Jugoslavije ohranijo svojo samostojnost, da se ne dopusti Osi, da zavzame nove pozicije tukaj proti ZSSR in revolucionarnemu proletarskemu gibanju,» je končal Kardelj.

Med aprilsko vojno so se slovenski komunisti sicer poskušali priključiti obrambi države, a pri oblasti niso bili dobrodošli. Ob tem so izjave posameznih komunistov kazale, da vojno jemljejo kot priložnost za začetek revolucije in za skorajšnji obračun s starim režimom. Po okupaciji Slovenije so zaradi še veljavnega sporazuma Hitler-Stalin številni komunisti, posebno na Gorenjskem in Štajerskem, izgubili orientacijo. Vodstvo partije je čas do napada na Sovjetsko zvezo skušalo premostiti z organizacijo Protiimperialistične fronte, vendar je bila ta zgolj začetek povezovanja v skupno organizacijo s še dvema levičarskima skupinama. Le načelno se je opredelila za časovno še neopredeljen odpor. Pravega poziva k oboroženemu odporu ni bilo, ker po Kardeljevih besedah »niso bili podani objektivni pogoji« za to. Po njegovem bi se morali v tem primeru opreti na Anglijo, kar pa bi bila »samo potrditev stremljenja reakcije, ki se je hotela nasloniti na zapadne imperialistične sile«, s čimer bi torej »okrepili domačo reakcijo in bi postali privesek imperialistične vojne. Če pa smo se hoteli resnično boriti za napredek, smo nujno morali čakati na silo, ki bo izključila reakcionarne elemente.«¹ Ltd. Petnajstega maja 1941 je Tito poslal v Moskvo depešo, da bo sprožil vstajo, ko bo napadena Sovjetska zveza.

Z napadom 22. junija pa se je dotedanja imperialistična vojna v očeh komunistov spremenila v pravično vojno, toda ob hkratnem še bolj trdnem prepričanju, da je prišel čas za izvedbo revolucije. Proglasa KPS in KPJ z 22. junija to dobro dokazujeta, enako slovenski partijski in tudi frontni

dokumenti do konca 1941 in tudi še do spomladi 1942, ko se je slovenska partija dokončno sprijaznila s protifašističnim značajem druge svetovne vojne. To je veljalo na zunaj, s čimer se je sicer uklonila liniji Kominterne, ki je gledala predvsem na državne interese Sovjetske zveze; v notranji politiki – slovenski in jugoslovanski – je bilo drugače. Poleti 1941 so se začeli gradnja organizacije Osvobodilne fronte in priprave na partizansko akcijo proti okupatorjem. Oboroženi odpor je z vidika partijskega vodstva pomenil pomoč napadeni prvi državi socializma ter pripravo na prevzem oblasti in izvedbo revolucije. Srednji partijski kader je temu sledil, pri navadnih članih, posebno nanovo sprejetih ali pri nekomunističnih pripadnikih OF, pa je subjektivno gledano šlo predvsem za narodnoosvobodilni boj. Toda tudi pri katoliških in sokolskih zaveznikih, vsaj pri vodstvu, je gotovo dejstvo izvedbe revolucije postalo vse bolj samoumevno.

Ikonografija, izrazoslovje in propaganda, ki so spremljali to organizacijo, so jasno kazali na revolucionarne cilje in odločujočo vlogo komunistov v OF. Komunistično vodstvo jo je načrtno krepilo, zato je imela partija trdno v svojih rokah varnostnoobveščevalno službo, poveljniške položaje, tisk in politično vzgojo v enotah (politkomisarji). Sokoli so se sčasoma povsem identificirali s partijo, vanjo pa je – sprva naskrivaj – stopil tudi del vodstva krščanskih socialistov. Zaradi takega razvoja – o značaju gibanja se sodi predvsem po delovanju njegovega vodstva oziroma po končnih učinkih gibanja – je deloma razumljivo, da so domači nasprotniki imeli OF za komunistično zadevo, zgolj kot sredstvo komunistov za izvedbo revolucije oziroma prevzem oblasti. V resnici se v OF in NOV ni zgodilo nič pomembnega zoper voljo partije, ampak so ji nasprotno »zavezniki« morali hočeš nočeš zmeraj slediti, z izjemo nekaterih taktičnih potez

za odpravo zaveznških pomislekov. Zato je treba tudi vse akcije, izvedene v imenu OF ali NOV, v smislu odgovornosti ali zaslug pripisati predvsem partiji.

Da gre za revolucionarni projekt in za instrumentalizacijo odporniške energije Slovencev, so začutili predvsem domači »meščanski« nasprotniki. Na njihovo kritiko in protipropagando sta partija oziroma VOS odgovorila izredno radikalno, tako da so npr. likvidacije političnih nasprotnikov, ki so spomladi 1942 na prvem ozemlju, ki so ga nadzirali partizani, postale množične, nasprotnike utrdile v prepričanju, da gre za revolucijo v teku. K takemu prepričanju so jih navajale že izjave in ukrepi vodstva OF/KP jeseni 1941. Med temi kaže omeniti predvsem sklepe, sprejete sredi septembra 1941, da SNOO edini predstavlja in vodi slovenski narod in da vsako organiziranje zunaj OF škoduje boju za svobodo. Odlok o zaščiti slovenskega naroda v istem času je stvar zaostрил z lahkotnim definiranjem narodnega izdajstva in s hitrimi sankcijami. Naslednje »temeljne točke« iz novembra in decembra 1941 so šle še dlje, saj so sporočale, da bo po osvoboditvi prevzela oblast OF in da so kot edina narodna vojska priznane zgolj partizanske čete. Kidrič je zagrozil, da bo v kali zatrt vsak poskus organiziranja kakšne druge vojske, izrecno s smrtjo pa sta tovrstnim pojavom zatem zagrozila še izvršni odbor OF in glavno poveljstvo.

Tak razvoj je sledil že izvršenemu prelomu s četniki Draže Mihailoviča v Srbiji, čeprav je res, da septembra 1941 tega preloma še ni bilo. Pozimi 1941/1942 je po prvih uspehih Rdeče armade partijsko vodstvo pričakovalo skorajšnjo sovjetsko zmago in konec vojne, zato je zaostřilo razredno politiko in boj proti t. i. beli gardi. Konca vojne še ni bilo, edini rezultat tega zaostrovanja in sektaštva ter posledično prehajanja v t. i. drugo etapo revolucije je bil izbruh državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini. Kot že omenjeno,

so se slovenski komunisti šele na intervencijo Kominteme sprijaznili z odložitvijo dokončanja revolucije. Ob tem so krepili svojo monopolno vlogo v OF oziroma partizanstvu, pri čemer so iz politične igre s t. i. *Dolomitsko izjavo* izločili tudi vse morebitne konkurente. Do omenjene izjave sicer ni prišlo zaradi »dvigovanja glave« krščanskih socialistov, kot je bila kasnejša uradna razlaga, temveč zaradi pritiska jugoslovanskega partijskega vodstva, da je treba povečati vlogo partije, po drugi strani pa zaradi vnovičnega napačnega ocenjevanja mednarodnega položaja in pričakovanja konca vojne oziroma revolucionarnega zloma v Nemčiji ali kot se je izrazil Kidrič: »Ves pojav je treba razmotrivati skozi prizmo bližajočega se konca.«

OF in partija sta sicer v začetku ob izpostavljanju revolucionarnih ciljev zelo poudarjali tudi samoodločbo slovenskega naroda in sta šele kasneje na zunaj privolili v obnovo Jugoslavije, kar je bilo tudi povezano s sporom z Mihailovičem. Razvoj slovenskega partizanskega gibanja je potekal razmeroma avtonomno, pri čemer je Kardelj spretno manevriral ob morebitnih občutljivih zadevah, predvsem s stališča, da vlada v Sloveniji poseben položaj in da je zaradi občutljivosti »zaveznikov« treba vzdrževati videz slovenske samostojnosti, kar pa bo, ko bo oblast prevzela partija, vse manj pomembno. Jeseni 1942 pa se začenjajo že izrecni pritiski z juga, kar zadeva vojsko (Arsa Jovanović) in politično organizacijo (*Dolomitska izjava*, ZSM-SKOJ), maja 1943 IOOF izgubi pristojnosti pri imenovanju partizanskega štaba itd. Centralizacija se povečuje leta 1944, npr. ob ustanovitvi Ozne, zlasti po osvoboditvi Beograda. Kljub temu je treba Kardelju in drugemu vodstvu priznati, da so vztrajali pri formalnem in simboličnem vzdrževanju slovenske samostojnosti, kar je posebno vidno ob kočevskem zboru, zasedanju Avnoja ipd. Pri tem je očitna vsaj posredna zasluga nekomunističnih

članov vodstva OF. Vztrajanje pri konceptu Združene Slovenije in prehod na federalistično načelo sta imela po vojni tudi upravnopolitične in ustavnopravne implikacije, kar je bilo pomembno za prihodnji razvoj in uveljavljanje slovenske suverenosti.

KPS oziroma slovenski komunisti so zaradi dodatne (ali celo prvenstvene) ideološke spodbude v partizanskem gibanju delovali zelo zagnano in imeli velike človeške izgube. Res pa je, da je partija ob danem razvoju sprejemala predvsem bolj aktivne partizane in aktiviste, tako da je postala že množična organizacija, katere članstvo ni moglo idejno zadovoljivo držati koraka s strategijo in taktiko svojega vodstva. Zato sta bila zelo pomemben del partijskega življenja oziroma delovanja politična in ideološka vzgoja članstva in predvsem »kadra«, npr. v partijskih šolah, na tečajih, s študijem zgodovine VKPb ipd. Zunaj Ljubljanske pokrajine partija ni imela resnih domačih nasprotnikov, ker jih je pač odstranil že okupator, zato je lahko partizanstvo – sicer z nihanji – nastopalo z bolj čistim narodnoosvobodilnim predznakom. Ob koncu vojne je tako slovenska partija povsem obvladovala slovensko politično, vojaško in policijsko sfero in bila pripravljena na dokončanje izvedbe revolucije. In končno, če je poveljna pridobitev velikega dela Primorske posledica partizanskega boja, gre zasluge za to pripisati tudi slovenski komunistični partiji.

Prvič objavljeno v: Janko Prunk, Boris Mlakar, Jerca Vodusek Starič, »Zgodovinarji o komunizmu«, Delo, 10.–13. marec 1998.

